

AGNIESZKA ZIELIŃSKA-NOWICKA

PARAFIA RZYMSKOKATOLICKA ŚWIĘTYCH JANÓW
W TORUNIU W LATACH 1793–1914.
WYBRANE ZAGADNIENIA DEMOGRAFICZNE*

Demografia historyczna to obecnie prężnie rozwijająca się dziedzina nauki. Zainteresowanie człowiekiem, społeczeństwem w ujęciu dynamicznym, historią ludzi, ich mobilnością, rodziną to kierunki badań, na które szczególnie zwraca się w tej chwili uwagę¹. Demografowie przeszłości wiedzą jednak jak wielkie trudności sprawia brak źródeł lub ich niekompletność, a także nieprzydatność do badań. Mimo to powstało już wiele publikacji dotyczących miast wczesnonowoczesnych, podejmujących tę trudną, lecz nader ciekawą tematykę. Często zagadnienia demograficzne omawiane były przy okazji publikowania monografii miast. Szczególne zasługi w tej materii dla miast Prus Zachodnich ma Kazimierz Wajda². Nie tylko przytacza istotne fakty dotyczące rozwoju ekonomicznego tych ośrodków, lecz również w miarę możliwości źródłowych analizuje społeczeństwa miejskie pod względem liczby ludności, a także struktury płci, wyznaniowej i zawodowej. W sferze jego zainteresowań pozostają też procesy migracyjne, jak również badanie możliwości źródłowych dla analiz demograficznych³. W monografii Poznania tą tema-

* Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego „Społeczeństwo i przemiany demograficzne w Toruniu w latach 1793–1914 na tle miast na ziemiach polskich zaboru pruskiego”, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę w latach 2006–2009.

¹ O rozwoju demografii historycznej zob. C. K u k l o, *Polska demografia przeszłości u progu XXI wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” XXII, 2001, s. 7–32.

² K. W a j d a, *Chełmża pod zaborem pruskim (do 1914 roku)*, [w:] *Dzieje Chełmży*, red. M. Wojciechowski, Chełmża 1994, s. 75–143; tenże, *Dzieje Elbląga 1816-1850*, [w:] *Historia Elbląga*, t. III, cz. 1: 1772–1850, red. A. Groth, Gdańsk 2000, s. 107–210; tenże, *Starogard Gdański pod panowaniem pruskim (do 1914 roku)*, [w:] *Dzieje Starogardu*, t. I: *Historia miasta do 1920 roku*, red. M. Kallas, Toruń 1997, s. 169–248.

³ K. W a j d a, Z. G u l d o n, *Źródła statystyczne do dziejów Pomorza Wschodniego i Kujaw od XVI do początków XX wieku. Charakterystyka, stan zachowania, wartość naukowa*, Toruń 1970, roz. X–XVIII, s. 87–123; K. W a j d a, *Statystyka ludnościowa*

tyką zajmuje się Mieczysław Kędelski⁴, kwestie demograficzne dotyczące Gdańska omawia Andrzej Romanow⁵, a w odniesieniu do całego Pomorza – Kazimierz Ślaski⁶.

Kwestiami społeczno-gospodarczymi i demograficznymi na terenie Torunia w epoce nowożytnej i początku XIX w. zajmuje się Krzysztof Mikulski⁷, zaś w XIX i początku XX w. wspomniany już K. Wajda⁸. Bada on też niezmiernie szczegółowo ruch naturalny ludności, podejmuje zagadnienie rozwoju liczbowego mieszkańców Torunia i wszystkie czynniki, które miały na to wpływ, na tym zaś tle również kwestie struktury wyznaniowej i narodowościowej oraz skład społeczno-zawodowy. Wajda wielokrotnie podejmował również zagadnienia rozwoju prze-

na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim od połowy XVIII wieku do 1919 roku, [w:] *Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych” XLII, Warszawa 1994, s. 107–116.

⁴ K. Kędelski, *Stosunki ludnościowe w latach 1815–1918*, [w:] *Dzieje Poznania 1793–1918*, red. J. Topolski, Warszawa-Poznań 1994, s. 221–270.

⁵ A. Romanow, *Obraz demograficzny miasta*, [w:] *Historia Gdańska*, t. IV, cz. 1: 1815–1920, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 18–22; tenże, *Sytuacja demograficzna Gdańska w latach 1871–1920*, [w:] tamże, s. 267–282; tenże, *Struktura społeczna i zawodowa ludności Gdańska*, [w:] tamże, s. 397–433.

⁶ K. Ślaski, *Stosunki demograficzne, narodowościowe i wyznaniowe*, [w:] *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. III: 1815–1850, cz. 1: *Gospodarka, społeczeństwo, ustroj*, Poznań 1993, s. 143–176.

⁷ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999; tenże, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004; tenże, *Początki zaboru pruskiego (1793–1806)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, red. M. Biskup, Toruń 2003, s. 17–30.

⁸ K. Wajda, *Toruń – Bydgoszcz – Chełmno. Rozwój gospodarczy i ludnościowy w XIX i początkach XX wieku (1815–1914)*, „Zapiski Historyczne” LVIII, 1983, s. 105–130; tenże, *Przemiany w składzie wyznaniowym i narodowościowym ludności Torunia w XIX i początkach XX wieku*, [w:] *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*, t. III: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1993, s. 7–25; tenże, *Gospodarka, rozwój przestrzenny i społeczeństwo Torunia w okresie budowy twierdzy fortowej w XIX wieku*, [w:] *Fortyfikacja*, t. V: *Twierdza Toruń. Stan badań i problematyka konserwatorska. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji i Generalnego Konserwatora Zabytków*, Toruń 1997. *Twierdze pruskie i niemieckie na północnych i zachodnich ziemiach Polski – stan badań i problematyka konserwatorska*, Warszawa-Kraków 1998, s. 107–121; tenże, *Prusy Zachodnie pod rządami pruskimi (1815–1919)*, [w:] *Toruń i Pomorze pod władzą pruską, Materiały konferencji z 10–11 grudnia 1993 roku w Toruniu*, red. S. Wierchosławski, Toruń 1995, s. 51–65; tenże, *Pod panowaniem pruskim (1815–1920)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy*, red. M. Biskup, Toruń 1983, s. 329–353; tenże, *Życie gospodarcze miasta (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1, dz. cyt., s. 142–159; tenże, *Ludność Torunia (1815–1914)*, [w:] tamże, s. 92–141.

strzennego miasta, zróżnicowania poszczególnych dzielnic, znaczenia, jakie dla miasta miały prace fortyfikacyjne prowadzone w latach dwudziestych i trzydziestych XIX stulecia, a także powstanie tutaj garnizonu wojskowego. Omawiał sytuację gospodarczą, wskazując na różnorodne trudności w rozwoju Torunia wynikające ze sztucznych podziałów administracyjnych, będących następstwem rozbiorów Polski. Zaawansowane badania nad strukturą ludnościową Torunia dla I połowy XIX stulecia prowadzi również Harald Mienicki. Wyniki swych badań opublikował w trzech artykułach dotyczących struktury narodowościowej, zawodowej oraz według płci, wieku i stanu cywilnego⁹. Korzystał przy tym z ksiąg Seelenlisten, które okazały się być świetnym źródłem również dla badań nad procesami migracyjnymi w Toruniu w XIX w.¹⁰

Niniejszy artykuł również podejmuje zagadnienia demograficzne, ukazuje problemy badawcze oraz wnioski płynące z analizy źródeł metrykalnych parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914. Dolną cezurę wyznacza II rozbiór Polski, Toruń znalazł się wówczas w granicach zaboru pruskiego, zaś kres badań stanowi wybuch I wojny światowej, mającej znaczenie dla przemian politycznych, gospodarczych i społecznych w dziejach całej Europy.

Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej Świętych Janów w Toruniu z lat 1793–1914 były na ogół starannie prowadzone¹¹. Metryki zgonów i ślubów wypełniane były dokładnie od połowy lat dwudziestych XIX w., metryki chrztów natomiast od lat trzydziestych tego stulecia. Jak widać ze sporządzonych tabel, w rejestracji metrykalnej występują pewne luki czasowe: dla metryk chrztów za lata 1826–1833 (dane za lata 1829–1833 są bardzo okrojone) i dla 1870 r., dla metryk ślubów zaś za lata 1877–1883¹². W przypadku ksiąg ślubów obserwujemy też pewne braki informacyjne dla lat 1818, 1819, 1822, 1823, w księgach chrztów dla 1818 i 1820 r., w księgach zgonów zaś za 1810 r. Z innych niedociągnięć należy wymienić brak zapisów w metrykach chrztów od

⁹ H. Mienicki, *Struktura zawodowa ludności Torunia w 1825 roku*, „Zapiski Historyczne” XXVII, 1967, s. 21–46; tenże, *Struktura płci, wieku i stanu cywilnego ludności Torunia w I połowie XIX wieku*, „Zapiski Historyczne” XXXVI, 1971, s. 67–86; tenże, *Struktura narodowościowa ludności Torunia w I połowie XIX wieku*, „Studia Demograficzne” I, 1963, z. 3, s. 107–118.

¹⁰ A. Zielińska - Nowicka, *Procesy migracyjne mieszkańców Torunia w I połowie XIX wieku*, Toruń 2006.

¹¹ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów w Toruniu, Liber baptizatorum, sygn. AA 005–AA 013; tamże, Liber copulatorum, sygn. AD003–AD 006; tamże, Liber mortuorum, sygn. AE 001, AE 003–AE 007.

¹² Dane te dla analizy całego społeczeństwa Torunia zostaną w przyszłości uzupełnione na podstawie akt stanu cywilnego.

października do grudnia dla 1808 i 1825 r. Rzadko występują tutaj zmiany charakteru pisma, rzadko również spotyka się dopiski na marginesach czy informacje dołączane na oddzielnych kartkach. Metryki zawierają szczegółowe informacje, które pozwalają na obliczenie poszczególnych wskaźników demograficznych i co ważniejsze, umożliwiają też rekonstrukcję rodzin. W księgach zgonów najczęściej brak rzeczywistych przyczyn zgonów, co było skutkiem niskiego poziomu medycyny, w księgach chrztów brak czasem informacji o pozycji społecznej i przynależności do określonych grup zawodowych chrzestnych, podobnie w księgach ślubów rzecz się ma ze świadkami. Mimo wszystko wykorzystane źródła należy uznać za staranne i o niewątpliwiej wartości dla badań demograficznych.

Sytuacja społeczno-gospodarcza Torunia na przestrzeni XIX w.

Toruń znalazł się pod okupacją pruską w 1793 r., po II rozbiórce Polski. Do 1806 r. nie nastąpiły żadne poważne zmiany w zagospodarowaniu miasta i przedmieść. Tempo rozwoju można w tym czasie określić jako słabe, co widać było szczególnie w zastoju prac budowlanych. Liczba ludności Torunia na początku pruskiego panowania wynosiła poniżej 6 tys. osób, co było spowodowane odpływem mieszkańców związanym z upadkiem gospodarczym miasta w drugiej połowie XVIII w. Po 1793 r. nastąpił napływ kadry urzędniczej. Ożywił się także ruch na Wiśle. Na liczbę ludności w Toruniu duży wpływ miała liczba żołnierzy stacjonującego tu garnizonu i członków ich rodzin. Sami żołnierze stanowili w tym czasie około 1000 osób. Liczba ludności bez żołnierzy w latach 1793–1806 wahała się od 7 do prawie 9 tys. osób cywilnych, wliczając w to rodziny wojskowych. W Toruniu dominowali katolicy, którzy stanowili około 60% ogółu mieszkańców. Handel zbożem rozwijał się w tym czasie pomyślnie. W mieście nie było jednak znaczących zakładów przemysłowych, produkcja oparta była na rzemiośle. Największym zakładem zatrudniającym kilkunastu robotników była cegielnia miejska. Włączenie Torunia do państwa pruskiego zmieniło pozytywnie położenie miasta wobec dużego terytorium, z którym miasto i tak od dawna utrzymywało kontakty gospodarcze. Handel rozwijał się dynamiczniej. Można powiedzieć, że widać tu pewne ożywienie ekonomiczne, ale można także dostrzec czynniki hamujące inicjatywy gospodarcze, zwłaszcza znaczny fiskalizm państwa pruskiego¹³.

¹³ K. Mikulski, *Początki zaboru pruskiego (1793–1806)*, dz. cyt., s. 9, 15–30.

Pod koniec 1806 r. rozpoczął się w historii Torunia nowy okres. Była to doba wojen napoleońskich i Księstwa Warszawskiego. W czasie wojny 1806/1807 r. w Toruniu stacjonowały wojska francuskie, co pociągnęło za sobą zubożenie miasta, wzmożone prace fortyfikacyjne miały także wpływ na jego rozwój przestrzenny. Po zakończeniu wojny ustały ciężary ponoszone na rzecz armii. 7 VIII 1807 r. doszło natomiast do tragicznego wybuchu na Wiśle podczas rozładunku francuskich magazynów. Zginęło około 70 osób, w tym 40 żołnierzy¹⁴. Na podstawie traktatu w Tylży Toruń znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego. Nie oznaczało to jednak czasu pokoju. Już w 1809 r. podczas wojny z Austrią pod twierdzą toruńską toczyły się działania wojenne. W latach 1806, 1809 i 1813 Toruń był ostrzeliwany i oblegany, na czym cierpiała jego ludność i gospodarka. W 1812 r. zaś najpierw znalazł się na trasie przemarszu wojsk francuskich, a następnie stał się punktem zbornym dla chorych i niezdolnych do marszu żołnierzy. W grudniu tegoż roku do Torunia docierali rozbitkowie z kampanii rosyjskiej¹⁵. W 1813 r. znowu toczyły się w mieście walki między wojskami francuskimi i rosyjskimi. Doszło do oblężenia i obrony twierdzy toruńskiej¹⁶. W latach 1807–1815 liczba ludności Torunia wraz z rodzinami wojskowych wynosiła od 6 do 7 tys. osób. Według danych z 1809 r. w mieście przeważali katolicy, stanowiąc ponad 60% ogółu ludności.

Pogorszenie nastąpiło też na skutek niekorzystnego rozwoju sytuacji w Europie. Blokada kontynentalna wpłynęła na handel, a niestabilne stosunki z Rosją zamknęły rynek dla polskiego sukna produkowanego również w Toruniu. Utrudnienia wystąpiły także w handlu zbożem, wyraźnie odczuwano również negatywny wpływ braku przemian w rzemiośle. W okresie 1813–1815 Toruń znajdował się pod wojskową okupacją rosyjską. Był to dla miasta bardzo trudny okres. Zniszczenia budynków, uszczuplenie zasobów materialnych, utrata warsztatów pracy i straty ludnościowe doprowadziły miasto do ruiny¹⁷.

W wyniku kongresu wiedeńskiego w 1815 r. Toruń wszedł ponownie w skład zaboru pruskiego. Od tej chwili rozpoczął się dla miasta okres

¹⁴ Ponieważ miało to miejsce za murami Starego Miasta po części odzwierciedliło się to w liczbie zgonów omawianej parafii: i tak w 1806 r. odnotowano tam 40 zgonów, w 1807 r. – 88, a w 1808 r. – 75.

¹⁵ Już w tym roku liczba zgonów omawianej parafii sięgnęła 192.

¹⁶ Ogromne zniszczenia w budynkach i straty ludnościowe oraz epidemia tyfusu spowodowały, że w omawianej parafii w 1813 r. odnotowano 175 zgonów, dla porównania w 1814 r. – 78.

¹⁷ Na temat historii Torunia w latach 1807–1815 zob. A. Nieuważny, *Toruń w dobie wojen napoleońskich i Księstwa Warszawskiego*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1, dz. cyt., s. 40–83.

szczególny, bowiem po pierwsze znalazło się na peryferiach państwa i to w bezpośredniej bliskości granicy prusko-rosyjskiej, po drugie zaś zostało odseparowane od tradycyjnych rynków zaopatrzenia i zbytu – dla Torunia były to północne obszary Królestwa Polskiego, które teraz znalazły się pod panowaniem rosyjskim. W pierwszych latach pruskiego panowania nastąpiło pewne ożywienie gospodarcze, trwające do drugiej połowy lat dwudziestych XIX w. Związane ono było z intensywnymi pracami fortyfikacyjnymi, odbudową po zniszczeniach wojennych oraz rozbudową infrastruktury garnizonu toruńskiego. Rozrastająca się twierdza, rosnąca liczba wojska wraz z licznie przybywającymi do Torunia urzędnikami niemieckimi w znacznym stopniu wpłynęły na charakter miasta. Stawało się ono coraz bardziej miastem garnizonowym i urzędniczym¹⁸. Ożywienie gospodarcze w tym okresie bardzo pozytywnie wpłynęło na rozwój budownictwa, rzemiosła, a także stosunki ludnościowe. Liczba ludności wzrosła z 6911 w 1816 do 9938 osób w 1826 r. Niestety, koniunktura budowlana upadła już pod koniec lat dwudziestych XIX w. To spowodowało redukcję zatrudnienia w budownictwie, odpływ robotników z Torunia i podmiejskich osiedli oraz stagnację z życia gospodarczym, co w konsekwencji negatywnie wpływało na kształt stosunków ludnościowych. Od końca lat dwudziestych XIX w. zauważyć można spadek liczby ludności, do 8124 osób w 1832 r. Był to efekt stagnacji życia gospodarczego miasta. Liczba ta ponownie przekroczyła 9 tys. dopiero w 1841 r.¹⁹ Trudno w pierwszej połowie XIX w. mówić o rozwoju przemysłu w Toruniu. Po upadku istniejących pod koniec XVIII w. manufaktur funkcjonowały tylko nieliczne zakłady. Największym z nich, jeśli chodzi o liczbę zatrudnionych, nadal była zlokalizowana na Przedmieściu Bydgoskim cegielnia miejska. Sytuacja w przemyśle zmieniła się dopiero w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIX w.²⁰

Od początku lat pięćdziesiątych XIX stulecia można obserwować stały wzrost liczby ludności Torunia. Było to wynikiem powolnego wychodzenia z kryzysu gospodarczego: likwidacji opłat za osiedlenie się w granicach miasta, rozwoju sieci kolejowej, oddania do użytku mostu kolejowo-drogowego w 1873 r., a także ponownego przybywania robotników

¹⁸ Informacje na temat twierdzy Toruń zob. K. Biskup, L. Narębski, *Prusko-niemiecka twierdza Toruń (1815–1914)*, [w:] tamże, s. 160–173.

¹⁹ Dane dotyczące liczby ludności w 1826, 1832 i 1841 r. pochodzą z zestawień statystycznych ludności miasta Torunia i przedmieść za lata 1816–1839, 1841–1842, 1844; zob. Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Miasta Torunia, sygn. 17628–17709.

²⁰ Niewątpliwie znaczenie dla rozwoju Torunia (nie zawsze jednak pozytywne) miała rozbudowa dróg bitych i kolejowych w regionie; zob. K. Wajda, *Życie gospodarcze miasta (1815–1914)*, dz. cyt., s. 142–146.

do podjętych w 1878 r. prac nad rozbudową twierdzy toruńskiej. Nowy etap w życiu gospodarczym Torunia wiązał się też z włączeniem miasta w obręb pruskiej sieci kolejowej w wyniku otwarcia linii do Bydgoszczy w 1861 r. oraz uzyskaniem połączenia z Koleją Wschodnią, a w następnym roku połączenia kolejowego z Warszawą. Zabiegi te rozszerzyły zakres toruńskiego handlu tranzytowego z Królestwem Polskim, ale też wystawiały Toruń na konkurencję dobrze rozwijającej się Bydgoszczy. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. rozwijały się istniejące już w Toruniu zakłady przemysłowe, a także powstawały nowe. Popyt na siłę roboczą w tym okresie był spory, szczególnie w czasie rozbudowy twierdzy²¹.

Na terenie Torunia i podmiejskich osiedli istniały w omawianym okresie trzy parafie rzymskokatolickie: staromiejska Świętych Janów, nowomiejska Świętego Jakuba i parafia Świętego Wawrzyńca, od 1821 r. Najświętszej Marii Panny. Ewangelicy skupieni byli natomiast w parafii staromiejskiej Świętego Krzyża i nowomiejskiej Świętej Trójcy. Oprócz tego istniała podmiejska parafia Świętego Jerzego, a także gmina żydowska.

Toruń był miastem zamieszkanym w XIX w. głównie przez katolików i ewangelików. Odsetek tych drugich wśród ogółu ludności do lat dwudziestych XIX w. wynosił około 40%, następnie wzrósł do ponad 55% w latach dziewięćdziesiątych i spadł do 50% w 1910 r. Katolicy stanowili od ponad 50% do około 40%, w niewielką zwyżką na początku XX w., Żydzi zaś od około 3,5 do 7% w latach siedemdziesiątych XIX w. i do około 2% w 1910 r.²²

Granice parafii świętojańskiej aż do 1933 r. nie ulegały poważniejszym zmianom. W 1821 r. parafia obejmowała nie tylko Stare Miasto w obrębie średniowiecznych murów, lecz także zlokalizowane poza murami: tzw. kwartał Świętego Ducha oraz położone wzdłuż brzegu Wisły Rybaki. Te dwie ostatnie dzielnice były wówczas w trakcie likwidacji związanej z przebudową toruńskiej twierdzy. Na podstawie dokumentów archiwalnych z 1848 r. można stwierdzić, że parafia świętojańska obejmowała część Torunia określoną ogólnie jako Stare Miasto i był to

²¹ Na temat historii Torunia w latach 1815–1914 zob. J. Sałm, *Przemiany przestrzenne pruskiego Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1, dz. cyt., s. 84–91; K. Wajda, *Ludność Torunia (1815–1914)*, dz. cyt., s. 92–141; tenże, *Życie gospodarcze miasta (1815–1914)*, dz. cyt., s. 142–159.

²² K. Wajda, *Przemiany w składzie wyznaniowym i narodowościowym ludności Torunia w XIX i w początkach XX wieku*, [w:] *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*, t. 3: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 8–25.

obszar mieszczący się w obrębie średniowiecznych murów miejskich. Od strony wschodniej ograniczała tę parafię ulica Podmurna, od strony zachodniej zaś Fosa Staromiejska. Obszar parafii długo pozostawał niezmienny. Dopiero schematyzm diecezjalny z 1928 r. wykazał jego zwiększenie. Jak wynika z danych liczba wiernych omawianej parafii w niewielkim stopniu ulegała zmianom w XIX w.: wynosiła około 2 tys. osób do lat osiemdziesiątych XIX w. (z wyjątkiem 1848 r., kiedy spadła do 1328 osób z powodu epidemii i emigracji), podczas gdy ogólna liczba ludności Starego Miasta wahała się w tym czasie od 4 do 5 tys. osób. Wzrost wiernych do około 3 tys. nastąpił na początku XX w., ale zasadniczo sytuacja zmieniła się dopiero po I wojnie światowej, kiedy do miasta zaczęli przybywać Polacy – katolicy, a Niemcy – w dużej części ewangelicy – opuszczali miasto²³.

Wybrane zagadnienia demograficzne

Śluby

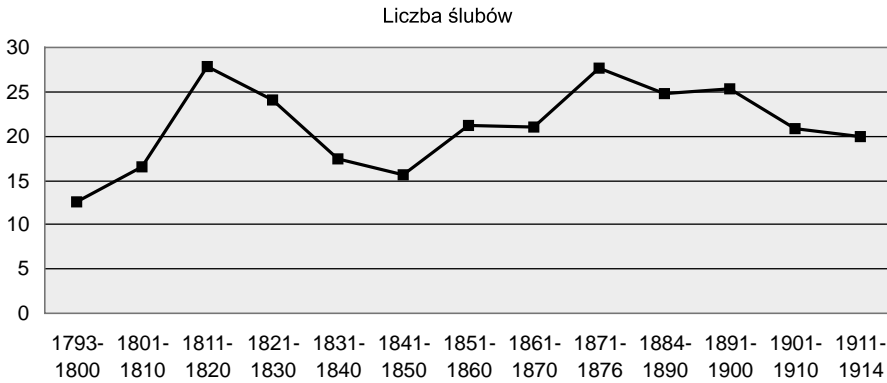
Zawieranie małżeństw jest jednym ze składników ruchu naturalnego ludności. W każdej grupie ludności bezpośrednio wpływa na liczbę urodzeń, a zatem i przyrost naturalny. W omawianym okresie na liczbę zawieranych małżeństw wpływało wiele omówionych już czynników gospodarczych.

Liczba ślubów w 1793 r. wynosiła 100, później zaś wzrastała do 166 w 1810 r. (zob. tab. 1, wykres 1). Kolejne dwa dziesięciolecia: 1811–1820 i 1821–1830 wskazują na znaczne zwiększenie liczby ślubów – do 278 i 241. Było to niewątpliwie wynikiem ożywienia gospodarczego w mieście po 1815 r., kiedy przeprowadzano prace fortyfikacyjne, z czym wiązała się imigracja młodych ludzi, głównie z ziemi chełmińskiej, a także najbliższych okolic i dóbr Torunia²⁴. Spadek liczby ślubów w dekadach 1831–1840 i 1841–1850 odzwierciedlał stagnację gospodarczą lat trzydziestych i czterdziestych XIX w. Łączył się również ze wzmożonym odpływem młodych ludzi z Torunia i znacznie mniejszą imigracją.

²³ Tenże, *Parafia świętojańska w dobie panowania pruskiego (1793–1920) i w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, [w:] *Bazylika Katedralna Świętych Janów w Toruniu*, red. M. Biskup, Toruń 2003, s. 29–38.

²⁴ Na temat imigrantów przybywających do Torunia zob. A. Zielińska-Nowicka, *Pochodzenie terytorialne imigrantów przybywających do Torunia w pierwszej połowie XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej”, t. XXI, Nauki humanistyczne i społeczne, Włocławek 2006, s. 27–50.

Wykres 1. Średnia liczba ślubów w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914 (uśrednienia dokonano ze względu na niepełne dziesięciolecia, które zniekształcałyby rzeczywiste tendencje na wykresie)

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber copulatorum, sygn. AD 003–AD 006.

W kolejnych dziesięcioleciach aż do lat dziewięćdziesiątych XIX w. liczba ślubów była wysoka. Sytuacja zmieniła się na początku XX w., kiedy to wartość ta spadała, co mogło się wiązać z zakończeniem prac fortyfikacyjnych, a także zahamowaniem migracji do Starego Miasta.

Najwięcej ślubów zawierają zawsze i w każdym społeczeństwie kawalerowie z pannami. Ich udział wynosił w parafii Świętych Janów od 71 do 82,6% w latach 1821–1830, czyli w okresie ożywienia gospodarczego. Następnie zauważalny był spadek do 70,9% i powolny wzrost do 84,1%. W latach 1901–1910 odsetek ten zaczął się zmniejszać, co mogło być wynikiem odpływu młodych ludzi do dużych ośrodków przemysłowych, mechanizacji przemysłu, spadku popytu na siłę roboczą.

Między kawalerami a wdowami, wdowcami a pannami i wdowcami a wdowami związki były zawierane o wiele rzadziej. Najczęściej spotykane w obrębie tych trzech grup w badanej parafii były śluby wdowców z pannami. Ich odsetek stanowił od 5 do 16%. Wyższe wartości przyjmował głównie do lat siedemdziesiątych XIX w. z wyjątkiem omawianej już dekady 1821–1830. Śluby między kawalerami a wdowami stanowiły od 2,4 do 13,7%, zaś śluby między wdowcami a wdowcami – od 3,3 do 6,4%. Wzrost ślubów w obrębie tych trzech grup występował głównie od lat trzydziestych do pięćdziesiątych XIX w., co mogło się wiązać także z występującymi w tym okresie epidemiami, kiedy to duża liczba zgonów współmałżonków powodowała często ponowne wejścia w nowy związek małżeński.

Istotne jest przeanalizowanie średniej wieku zawierania małżeństw kawalerów z pannami, gdyż po pierwsze stanowiły one ogromną większość ogółu zawieranych ślubów, po drugie zaś głównie one wpływały na zmiany struktury płci i wieku w parafii. Młodzi imigranci i młodzież toruńska zasilala grupę osób w wieku rozrodczym i oddziaływała na jej strukturę, z drugiej zaś strony miasto, miejski styl życia i obyczaje tu panujące zmieniały również tych ludzi, czego konsekwencje widać choćby w obniżaniu wieku zawierania małżeństw, jak i zmniejszaniu liczby dzieci przypadających na jedno zawarte małżeństwo²⁵ (zob. tab. 2).

Zgodnie z przepisami prawa małżeńskiego obowiązującego na Pomorzu od 6 II 1875 r. mężczyźni mogli zawierać związki małżeńskie po ukończeniu 20 lat, zaś kobiety po ukończeniu 16 lat²⁶.

Dla kawalerów średnia wieku zawierania małżeństwa wzrosła z 24,5 lat do nawet ponad 28 lat, a następnie spadła do 25,6 lat w latach 1901–1910. Dla panien z kolei współczynnik ten na początku XIX w. wynosił od 21,3 do 24,8 lat, następnie wzrósł do 26,6 lat i ponownie spadł do 22,4 lat w okresie 1901–1910. Zauważyć tu można więc wyraźne tendencje obniżania wieku zawierania małżeństw pod koniec badanego okresu. Było to – jak już wspomniano – związane z sytuacją gospodarczą na terenie Starego Miasta, jak i zmianą obyczajów.

Współczynnik ślubów można określić tylko dla pięciu momentów czasowych, gdyż jedynie dla nich dysponujemy jednocześnie danymi liczbą wiernych parafii Świętych Janów w Toruniu i danymi dotyczącymi ślubów (zob. tab. 3). Dodatkowo w 1848 r. na terenie parafii Świętych Janów występowały liczne zgony z powodu epidemii cholery, co tłumaczy niską liczbę ślubów, w części spowodowaną też okresem stagnacji w mieście. Z kolei wysoki współczynnik ślubów w 1822 r. zapewne byłby nieco niższy, gdybyśmy posiadali dane o pełnej liczbie wiernych. Na podstawie dostępnych danych nie sposób wyciągać jakiegokolwiek dalej idące wnioski. Należy poczekać na wyniki badań dla pozostałych parafii toruńskich, co być może rzuci więcej światła na ten problem²⁷.

²⁵ O tego typu tendencjach również w XX w. wspomina J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1999, s. 177–180.

²⁶ J. Pelczar, *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego*, Kraków 1890, s. 128.

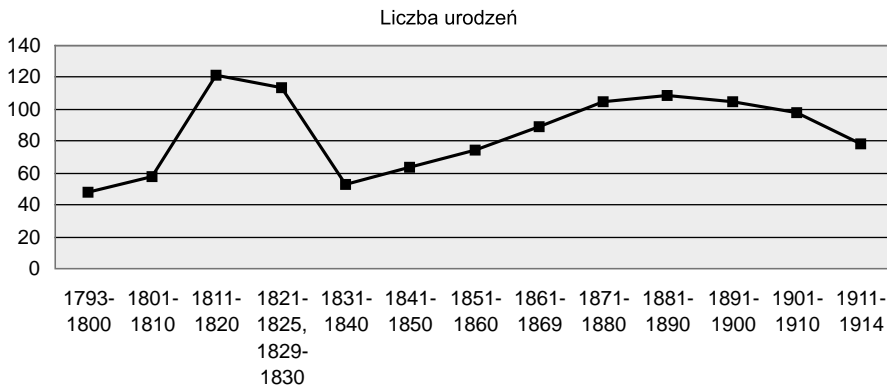
²⁷ Zagadnienie sezonowości miesięcznej i tygodniowej ślubów, a także sezonowości miesięcznej urodzeń i zgonów w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914 zostało podjęte w odrębnym artykule, który ukaże się w nr. 34. „Rocznika Toruńskiego”.

Urodzenia

Na liczbę urodzeń wpływa wiele czynników²⁸. Jednym z najważniejszych jest liczba zawieranych ślubów, struktura wieku nowożeńców, ale również liczebność i struktura kobiet w wieku rozrodczym, migracje ludności, zmiany w poziomie umieralności, a także poziom medycyny, dostęp do służby zdrowia oraz warunki życia. Na liczbę urodzeń wpływa też styl życia, wierzenia religijne, jak również zmiany w świadomości ludzkiej, oddziałujące na modele rodziny.

Liczba urodzeń w parafii Świętych Janów do początku lat dwudziestych XIX w. cały czas rosła, do 1206 w latach 1811–1820 (zob. tab. 4, wykres 2). Prawdopodobnie w latach 1821–1830 urodzeń było równie dużo, jednak dane z tego okresu są niedokładne i niepełne. Ten wzrost spowodowany mógł być kilkoma czynnikami. Po pierwsze w tym okresie na terenie Torunia stacjonowało wojsko, Toruń leżał także na trasie jego przemarszów – to mogło wpływać na zwiększenie liczby urodzeń. Po drugie wzrost mógł wiązać się z ożywieniem gospodarczym po ponownym włączeniu Torunia do zaboru pruskiego i rozpoczęciem prac fortyfikacyjnych, imigracją do Torunia kadry urzędniczej, a także robotników i ubogiej ludności poszukującej pracy. W latach trzydziestych zauważyć można zmniejszenie liczby urodzeń w parafii do 530. W kolejnych dziesięcioleciach powoli liczba ta ponownie rosła, przyjmując

Wykres 2. Średnia liczba urodzeń w latach 1793–1914 (uśrednienia dokonano ze względu na niepełne dziesięciolecia, które zniekształcałyby rzeczywiste tendencje na wykresie)

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorum, sygn. AA 005–AA 013.

²⁸ Mowa tu o urodzeniach żywych, do problemu urodzeń martwych powrócę przy omawianiu zgonów.

wartości ponad 1000 w latach 1871–1880 i wykazując pewną stałość aż do początku XX w. Niewielki spadek urodzeń do 982 wystąpił w latach 1901–1910, co mogło być zwiastunem pierwszych zmian określanых mianem transformacji demograficznej²⁹.

Wśród wielu znanych prawidłowości demograficznych na uwagę zasługuje stosunkowa niezmiennosc proporcji liczby urodzeń chłopców i dziewcząt³⁰. Proporcja płci rodzących się dzieci w każdym społeczeństwie jest w zasadzie niezmienna i w skali dziesięciu lat powinna wykazywać 105–107 chłopców na 100 dziewczynek³¹. Ponieważ parafia Świętych Janów była małą zbiorowością, proporcje mogły być zachwiane zarówno w jedną, jak i w drugą stronę. Na 13 analizowanych przedziałów czasowych tylko w trzech występowała przewaga dziewczynek wśród rodzących się dzieci. Największa przewaga chłopców wystąpiła w latach 1841–1850 – stanowili oni 56,2% ogółu rodzących się wówczas dzieci. Od lat siedemdziesiątych XIX w. wartość wskaźnika maskulinizacji normowała się, co mogło się wiązać ze zwiększeniem się liczby wiernych parafii, w wyniku nowoczesnych przemian gospodarczych.

Interesujące wyniki daje również badanie stosunku liczby urodzeń do liczby zawartych związków małżeńskich (zob. tab. 5). Jeśli wykorzystane dane są w miarę kompletne, a badana zbiorowość ludzka dostatecznie duża, stosunek ten dla demografii staropolskiej powinien wynosić około 4–5, a dla XIX w. nawet 5³². Braki w danych z parafii Świętych Janów w Toruniu nie pozwoliły na obliczenie wskaźnika U/S dla wszystkich dziesięcioleci. Szczególnie w okresach zmniejszenia liczby ludności miasta, a tym samym i liczby wiernych parafii wskaźnik ten był niższy niż w okresach polepszenia sytuacji gospodarczej i zwiększania liczby ludności, od 1793 do 1914 r. wynosił od 3 do 4,7.

Nie można na podstawie tych danych jednoznacznie stwierdzić, że rejestracja była niedokładna. Biorąc jednak pod uwagę, że mamy do

²⁹ Nie sposób na podstawie danych dotyczących jednej tylko parafii o liczebności około 2–3 tys. wiernych wnioskować o procesach ogólnoeuropejskich. Analiza danych parafii Świętych Janów w Toruniu traktowana jest jako przyczynek do dyskusji o transformacji demograficznej. Należy tu jednak podkreślić, że w przypadku badanej parafii rzymskokatolickiej w Chełmży wystąpiły bardzo podobne tendencje spadku urodzeń na początku XX w.; zob. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności katolickiej miasta Chełmży na podstawie ksiąg parafialnych z lat 1827–1914*, „Przeźródło Demograficzne Polski” XXII, 2001, s. 72–77.

³⁰ J. Holzer, dz. cyt., s. 202–204.

³¹ I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 65. Większa liczba urodzeń chłopców jest tu wyjaśniana jako zależność biologiczna i efekt większej umieralności noworodków płci męskiej.

³² Tamże, s. 242–243.

czynienia ze stosunkowo małą, dziewiętnastowieczną populacją, należy liczyć się z różnorodnymi brakami w metrykaliach³³.

Urodzenia nieślubne i ich analiza mogą posłużyć do badania obyczajowości i moralności danej populacji (zob. tab. 6). Na odsetek urodzeń nieślubnych w stosunku do ogólnej liczby żywych urodzeń wpływ ma wiele czynników. Bardzo często w miastach odsetek urodzeń nieślubnych był wyższy niż we wsiach. W przypadku badanej społeczności parafii Świętych Janów w Toruniu niewątpliwie wpływ na to miał garnizonowy charakter miasta, przemarsze wojsk, a także przybywanie do Torunia w okresach ożywienia gospodarczego służby najemnej i robotników, którzy nie zakładali rodzin i dla których Toruń był tylko przystankiem w drodze do większych ośrodków przemysłowych. Wiele informacji źródłowych dowodzi, że przybywający do Torunia w XIX w. stawali się wkrótce emigrantami³⁴.

Odsetek urodzeń nieślubnych może odzwierciedlać również poziom kompletności rejestracji metrykalnej. Zawsze pozostają jednak wątpliwości. Możliwa była przecież aborcja, dzieciobójstwo, porzucenie dziecka czy też wyjazd do innej miejscowości.

Przy określaniu liczby nieślubnych urodzeń wzięte zostały pod uwagę wszystkie urodzenia, w których nie podano danych ojca dziecka, a które odnosiły się do urodzeń panieńskich, a także do urodzeń wdowich, które nie były urodzeniami pogrobowców. Do końca lat pięćdziesiątych XIX w. występowały też urodzenia nieślubne, dla których brak informacji odnośnie stanu cywilnego matki bądź nie mógł być on określony na podstawie korelacji danych z ksiąg ślubów, chrztów i zgonów. W kolejnych dziesięcioleciach ze względu na staranniejszą rejestrację takich problemów już nie było. Czasami występuje adnotacja o przyznaniu się do ojcostwa mężczyzny w chwili ślubu, ale już po fakcie narodzin dziecka. Takie sytuacje uznane zostały również jako urodzenia nieślubne.

Urodzenia pozamałżeńskie w badanej parafii do końca lat trzydziestych XIX w. wyniosły około 7 do 9% ogółu urodzeń żywych z wyjątkiem lat 1811–1820, kiedy odsetek ten osiągnął wartość 14,2%. Ten wzrost można tłumaczyć rozbudowywaniem garnizonu, przemarszami i stacjo-

³³ Po pierwsze mogły występować braki w rejestracji urodzeń żeńskich, co było częstym w tym czasie zjawiskiem, po drugie zaś liczne przypadki niezgłaszania faktu narodzin (szczególnie w przypadku ludności biedniejszej, gdzie ze względów finansowych niektórzy obywali się bez sakramentu chrztu przez całe życie) powodowały, że liczba odnotowywanych chrztów była mniejsza od rzeczywistej liczby urodzeń.

³⁴ Informacje takie zawarte są w księgach Seelenlisten, najczęściej w rubryce: Adnotacje, uwagi; zob. Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Miasta Torunia, sygn. 17628–17709.

nowaniem wojsk, jak również ożywieniem gospodarczym od 1816 r. Spadek do 7,9% wystąpił w okresie stagnacji gospodarczej. Wraz ze wzrostem uprzemysłowienia Torunia rosła również liczba urodzeń pozamałżeńskich do nawet 17,8%. Wśród matek nieślubnych dzieci rzadko występowały wdowy, zaś ponad 90% stanowiły panny, z reguły określone jako służące (dziewki). W przypadku wdów w zasadzie brak zapisów o ich pochodzeniu społecznym. Dla badanej populacji wyraźnie widoczny jest związek między pochodzeniem społecznym i zajęciem matki a urodzeniami pozamałżeńskimi.

Współczynnik rodności ze względu na ograniczoną liczbę danych obliczony został dla sześciu lat (zob. tab. 3). Podobnie jak przy ślubach powstaje problem niepełnych danych dla 1822 r., choć wystąpił tu też inny powód tak wysokiego współczynnika – ożywienie gospodarcze i związana z tym imigracja młodych ludzi. Specyficzny rok 1848 ukazał dość niską liczbę urodzeń z powodu epidemii i stagnacji gospodarczej miasta. Na podstawie danych źródłowych zauważyć można, że współczynnik urodzeń oprócz wysokiej wartości w 1822 r., do lat osiemdziesiątych XIX w. stanowił ponad 40, natomiast na początku XX w. mimo dalszego rozwoju miasta zaczął spadać. Podobna sytuacja miała miejsce w Chełmży (zob. przyp. 29), gdzie mimo uruchomienia cukrowni w 1882 r. i bardzo gwałtownego rozwoju miasta wartość współczynnika również malała. Być może więc ten spadek był symptomem pierwszych przemian demograficznych i społecznych w badanych populacjach³⁵.

Z g o n y

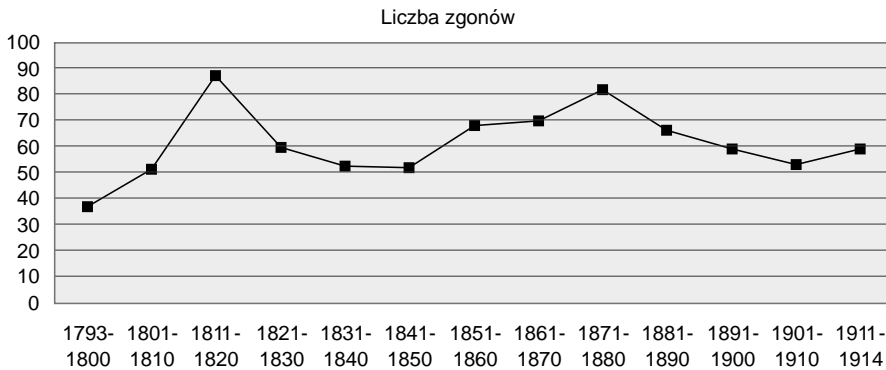
Jednym ze składników ruchu naturalnego są zgony. W analizowanych księgach znajdowały się również wpisy dotyczące dzieci urodzonych martwych. Należy pamiętać, że w statystyce polskiej urodzenia martwe wyłączone są zarówno ze zbiorowości urodzeń, jak i zgonów, rozpatruje się je jako oddzielną grupę.

Na liczbę zgonów w badanej parafii wpływała na pewno struktura wiekowa wiernych, styl życia, dostęp do służby zdrowia, postęp medycyny, warunki życia: mieszkaniowe, sanitarne, a także występujące co kilka lat, choć w różnym natężeniu, epidemie cholery.

³⁵ Stary ład demograficzny charakteryzował się wysokim wskaźnikiem urodzeń, kiedy zaczyna on konsekwentnie spadać, populacja wkracza w drugi etap transformacji; zob. K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Europie Środkowej w XIX wieku. Wewnętrzne podobieństwa i różnice*, „Przeszłość Demograficzna Polski” XIX, 1994, s. 35–39.

Na terenie parafii Świętych Janów w liczbach zgonów najbardziej widoczna była epidemia z 1855 r., jej apogeum przypadło na lipiec. Wiadac ją było nawet w ujęciu dziesięcioletnim. Poza tym w danych rocznych widoczne są epidemie w latach: 1831, 1848/1849, 1866 i 1873. Choć epidemia z 1831 r. pochłonęła 258 ofiar spośród mieszkańców Torunia, najprawdopodobniej dotknęła bardziej inne dzielnice Torunia, gdyż w liczbie zgonów ze Starego Miasta nie jest aż tak bardzo widoczna³⁶. Epidemie najczęściej występowały pod koniec lata lub jesienią: wrzesień lub październik, rzadziej zimą, jak ta z przełomu 1848 i 1849 r. Oprócz tego szczególnie w pierwszej połowie XIX w. mieszkańcy parafii umierali na tyfus. Łączyło się to ze złymi warunkami sanitarnymi i mieszkaniowymi przez cały XIX w., a także z ogólnym upadkiem miasta, szczególnie w okresie wojen napoleońskich, co jest bardzo często podkreślane w źródłach historycznych³⁷.

Wykres 3. Średnia liczba zgonów w latach 1793–1914 (uśrednienia dokonano ze względu na niepełne dziesięciolecia, które zniekształcałyby rzeczywiste tendencje na wykresie)

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber mortuorum, sygn. AE 001, AE 003–AE 007.

Władze Torunia starały się radzić sobie z problemami sanitarno-porządkowymi: już w pierwszej połowie XIX w. pojawiła się potrzeba regulacji tych przepisów, jednak najważniejsze kwestie, takie jak: rozporządzenia w sprawie oczyszczania miasta, budowa nowoczesnej rzeźni, w tym zakaz ubijania zwierząt w mieście, przymus badań weterynaryjnych czy też budowa kanalizacji miejskiej to działania przypadające na

³⁶ M. N i e d z i e l s k a, *Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1, dz. cyt., s. 232–233.

³⁷ Słynny opis upadku miasta U. Niemcewicz zob. A. N i e u w a ż n y, dz. cyt., s. 74.

lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XIX w. Uregulowano także kwestie ochrony zdrowia. W 1884 r. założono toruńską kasę chorych, która zapewniała opiekę lekarską dla osób opłacających składki³⁸.

Liczba zgonów w badanym okresie przejawiała podobne tendencje do liczby urodzeń (wykres 3). Najwyższą wartość przyjmowała w latach 1811–1820, co wiązało się w pierwszej kolejności ze stratami ludnościowymi w okresie oblężenia i obrony twierdzy toruńskiej, z drugiej zaś ze zwiększaniem się liczby ludności po 1815 r. Następnie spadła do 598, a w latach 1841–1850 nawet do 523, co niewątpliwie było wynikiem zmniejszenia liczby mieszkańców w tym okresie. W kolejnych trzech dziesięcioleciach wzrosła do 820, co mogło być efektem ponownego zwiększania się liczby wiernych badanej parafii wraz z rozwojem miasta. Od lat osiemdziesiątych XIX w. do końca badanego okresu liczba zgonów zmniejszała się mimo dalszego rozwoju ludnościowego Torunia, co może świadczyć o przemianach demograficznych zachodzących na terenie parafii, a odnoszących się do pierwszych symptomów transformacji demograficznej³⁹.

Dla oceny umieralności istotne jest przeanalizowanie zgonów pod względem płci i wieku (zob. tab. 7 i 8). Grupą o największej śmiertelności były dzieci do czwartego roku życia. Jak twierdzi I. Gieysztorowa, jeśli rejestracja metrykalna (w okresie staropolskim i w XIX w. – A.Z.-N.) jest pełna, to na grupę wiekową poniżej 1 roku życia powinno przypadać około 30% zgonów, zaś na grupę do 5 lat – 50% zgonów⁴⁰. Dane dla poszczególnych grup wiekowych wskazują na ciągły wzrost umieralności do końca XIX w. szczególnie w grupie dzieci do 1 roku życia. Wzrastały liczby rzeczywiste, ale także udział w ogólnej liczbie zgonów w poszczególnych dziesięcioleciach: dla chłopców z 15,7% do 47,6%, natomiast dla dziewczynek z 14,2% do 49,1%. Wzrost ten spowodowany był na pewno złą sytuacją sanitarną i mieszkaniową wśród ludności rozrastającego się, lecz nieprzygotowanego pod względem zaplecza komunalnego miasta. Na początku XX w. zarówno liczby bezwzględne, jak i względne malały w przypadku chłopców do 28,8%, zaś w przypadku dziewczynek do 30,3%. Było to wynikiem poprawy wspomnianej sytuacji. W grupie wiekowej 1–4 lata sytuacja była nieco inna. W liczbach bezwzględnych zarówno dla chłopców, jak i dziewczynek występował pewien wzrost umieralności w ciągu XIX w., a następnie spadek na po-

³⁸ M. Niedzielska, dz. cyt., s. 232–241.

³⁹ Podobne tendencje wystąpiły też w przypadku parafii chełmżyńskiej; zob. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności katolickiej miasta Chełmży...*, s. 78, 85–87.

⁴⁰ I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii...*, s. 257.

czątku XX w., lecz tendencje te nie były aż tak jednokierunkowe: dla chłopców najpierw wzrost z 30 do 91, a potem spadek do 35, zaś dla dziewczynek wzrost z 35 do 85 i spadek do 38. W wartościach względnych znalezienie trendu wzrostowego w XIX w. było dość trudne, widoczny był natomiast spadek na początku XX w.: wśród chłopców do 6,8% i dla dziewczynek do 8,4%. Śmiertelność w powyżej omówionych dwóch grupach wiekowych dla obu płci łącznie rosła w ciągu XIX w. od 36,9 do 63,7%, a następnie spadła do 37,1%.

W grupie wiekowej 5–9 lat występowały o wiele niższe liczby bezwzględne, zauważyć można również pewną tendencję spadkową w procentach: dla chłopców z 6–7 do 3–4%, dla dziewczynek z 5–6 do 2–3%. Jeszcze mniejsze liczby zgonów wystąpiły w kolejnych dwóch grupach wiekowych: 10–14, 15–19 lat.

Przy analizie następnych grup wiekowych do 59. roku życia, a szczególnie trzech kolejnych: 20–24, 25–34 i 35–39, w latach 1811–1820 można zauważyć dużą liczbę zgonów mężczyzn, która była związana z działaniami zbrojnymi na terenie twierdzy toruńskiej. Na podstawie zgromadzonych danych nie widać jednak występującej w niektórych populacjach wzmożonej umieralności okołoporodowej kobiet ani w grupie 15–19, ani też 20–24 lata. Udział grup wiekowych 25–59 lat dla obu płci łącznie stanowił od ponad 20% (z wyjątkiem okresu 1811–1820, kiedy osiągnął 30,5%) do około 18% pod koniec badanego okresu, z czego dla mężczyzn przypadało od około 15 do około 9%, z wyjątkiem dziesięciolecia: 1811–1820, kiedy stanowili oni 21,4% umierających, dla kobiet zaś: od około 12 do około 7% w tendencji spadkowej. Być może przewaga zgonów mężczyzn w tych grupach wiekowych ma związek z zatrudnieniem kobiet i mężczyzn w średnim wieku – zauważa to w swych badaniach też J. Holzer⁴¹. Zgony w grupach po 60. roku życia były już o wiele liczniejsze, szczególnie zaś po 70. roku życia widać było przewagę umierających kobiet nad mężczyznami, co było efektem dłuższej średniej wieku trwania życia kobiet. Udział grup wiekowych po 60. roku życia dla obu płci łącznie stanowił od około 8 do około 25% na początku XX w., z czego dla mężczyzn przypadało od około 10 do około 3% w XIX w., zaś na początku następnego stulecia wartość ta wzrosła do 10,5%, dla kobiet natomiast od około 14 do około 5%, a na początku XX w. nawet niemal 15%. Ten wzrost był wyrazem starzenia się społeczeństwa, ale jednocześnie efektem wydłużania się życia.

Wysoki współczynnik zgonów w 1848 r. wynikał z epidemii, która miała miejsce w Toruniu w tym czasie. W pozostałych badanych latach

⁴¹ J. Holzer, dz. cyt., s. 215–219.

wynosił on od około 30 do 40. Na początku XX w. wystąpił spadek do 13,7, co mogło być znakiem wchodzenia w kolejny etap transformacji demograficznej (zob. tab. 3)⁴².

Na koniec należy zająć się kwestią urodzeń martwych (zob. tab. 9). Trudno stwierdzić, czy wszystkie takie przypadki były odnotowywane, po pierwsze ze względu na to, że porody odbywały się w domach, po drugie dlatego że w takich przypadkach ze względów finansowych rodzice czasem grzebali dziecko bez obrządku religijnego.

Liczba urodzeń martwych uzależniona jest na pewno od uwarunkowań genetycznych, lecz niebagatelny wpływ na nią może mieć też tryb życia kobiet ciężarnych, dieta, warunki mieszkaniowe i sanitarne. Dane na temat urodzeń martwych w księgach metrykalnych nie zawsze były precyzyjne. Niekiedy nie wskazywały one płci dziecka. W tabeli zawarte zostały wszelkie przypadki urodzeń martwych. W większości przedziałów czasowych liczba martwo urodzonych chłopców była większa od liczby martwo urodzonych dziewczynek.

Odsetek urodzeń martwych w latach 1793–1820 w stosunku do ogólnej liczby urodzeń stanowił od 3,6 do 3,9%. Do końca lat dwudziestych XIX w. można mówić o bardzo niskim poziomie rejestracji urodzeń martwych, co wiązało się z generalną mniejszą dbałością o wypełnianie metryk, o czym była już mowa. Wzrost tych wartości około połowy XIX w. mógł być do pewnego stopnia spowodowany epidemiami, które mogły wpływać na liczbę urodzeń martwych, jak również z poprawą poziomu rejestracji. Powolny spadek liczby urodzeń martwych pod koniec XIX w. może się łączyć z sygnalizowaną już poprawą sytuacji sanitarnej w mieście⁴³.

Dynamika demograficzna i przyrost naturalny

Współczynnik przyrostu naturalnego i wskaźnik dynamiki demograficznej ukazują procesy ludnościowe zachodzące w danym społeczeństwie, choć współczynnik przyrostu naturalnego bierze też pod uwagę liczbę badanej populacji, zaś wskaźnik dynamiki demograficznej bada bezpośrednio relacje między urodzeniami i zgonami.

⁴² Pojawienie się trwałej tendencji zdecydowanego spadku liczby zgonów jest pierwszym i podstawowym symptomem wystąpienia procesu transformacji; zob. K. Zamorski, dz. cyt., s. 39–43.

⁴³ Zaprezentowane tutaj przypuszczenia na temat czynników wpływających na liczbę urodzeń martwych zostaną zweryfikowane po zbadaniu demograficznym wszystkich parafii toruńskich.

Współczynnik przyrostu naturalnego można obliczyć jedynie dla sześciu lat, gdyż tylko dla tych okresów dostępne były informacje o liczbie wiernych parafii Świętych Janów (zob. tab. 10). Przyjmował on wysoką wartość w 1822 r. zapewne z dwóch powodów: po pierwsze nie są tu ujęci wszyscy wierni, po drugie był to okres ożywienia gospodarczego, imigracji do Torunia ludzi młodych i wysokiej rodności. W 1848 r. natomiast przyjmuje on wartość ujemną głównie z uwagi na epidemię, w kolejnych latach zaś wartości dodatnie.

Nieco więcej informacji i możliwości wnioskowania daje obserwacja wskaźnika dynamiki demograficznej (zob. tab. 11). Na początku badanego okresu najwyższa wartość wystąpiła w latach 1811–1820. Nie wiadomo, jak sytuacja rozwinęła się w kolejnym dziesięcioleciu, ze względu na brak danych dotyczących urodzeń. Można jednak sądzić, że wskaźnik ten byłby jeszcze wyższy. Od lat trzydziestych do siedemdziesiątych zauważyć można pewien spadek wartości wskaźnika, choć zawsze wynosi on ponad 1, przynajmniej dla rozpatrywanych okresów dziesięcioletnich. Wpływały na to epidemie, stagnacja miasta, niedorozwój przemysłowy i wzmożona emigracja. Od początku lat osiemdziesiątych wartości wzrosły do 1,8. Wpływało na nie z jednej strony zwiększanie się liczby badanych katolików (zatem rosła szansa obliczeń bardziej zbliżonych z tendencjami demograficznymi), z drugiej zaś strony rozwój przemysłowy Torunia, który przyciągał ludność młodą, co powodowało zawieranie związków małżeńskich i zwiększoną reprodukcję. Podobna sytuacja miała miejsce w tym okresie na terenie innych ziem polskich, gdzie w latach 1896–1900 wartość tego wskaźnika wynosiła 1,738⁴⁴, po 1900 r. zaczęła nieco opadać, do 1,3 w latach 1911–1914. Można zatem stwierdzić, że wystąpiło tu wyhamowanie dynamiki urodzeń.

Badania przeprowadzone na podstawie ksiąg metrykalnych pozwoliły na określenie dla zawartych ślubów stanu cywilnego nowożeńców. Najwięcej małżeństw zawieranych było jak w każdym społeczeństwie między kawalerami a pannami, choć dość często występowały też śluby wdowców z pannami (szczególnie w okresach występowania epidemii). Średni wiek zawierania małżeństw kawalerów z pannami w badanej parafii to dla mężczyzn – od 24 do 28 lat, dla kobiet zaś – od 21 do 26 lat, z tendencją spadkową pod koniec badanego okresu. Metryki chrztów pozwoliły na określenie stosunku płci urodzonych dzieci. Zazwyczaj rodziło się więcej chłopców, co jest jak najbardziej prawidłowym zjawiskiem demograficznym. Wskazywał na to również obliczony wskaźnik maskulinizacji. Wskaźnik U/\bar{S} (urodzeń do ślubów) wyniósł w badanej

⁴⁴ J. Holzer, dz. cyt., s. 264, tab. 8.5.

populacji od 3 do 4,7, co zgodnie z prawidłami demograficznymi dla tego okresu może wskazywać na pewne braki w rejestracji. Odsetek urodzeń nieślubnych – od 7 do prawie 18% ogółu urodzeń – doskonale nakreślił charakter badanej społeczności, wpisanej w życie miasta posiadającego garnizon, z przemarszami i stacjonowaniem wojsk, miasta, gdzie w dobie uprzemysłowienia ponad 90% matek dzieci nieślubnych stanowiły panny, z reguły określone jako służące (dziewki). Metryki zgonów umożliwiły przeanalizowanie zmarłych pod względem płci i wieku umierających – nawet do 60% ogółu zmarłych stanowiły dzieci do 4 roku życia, co było charakterystyczne dla społeczeństw dziewiętnastowiecznych. Podjęty został też temat urodzeń martwych – stanowiły one od 3 do 7% ogółu urodzeń.

Przeprowadzona analiza wykazała charakterystyczny dla wielu miast w XIX w. na ziemiach polskich rozwój ludnościowy badanej populacji. Napędzały go przemiany ekonomiczne, powstawanie zakładów przemysłowych, budowa linii kolejowych, dróg i mostów, hamowały go jednak również epidemie, działania wojenne czy też okresowe stagnacje gospodarcze. Podobnie jak wiele innych miast polskich, także i Toruń w XIX w. rozrastał się, wzrastała liczba ludności, liczba zawieranych ślubów, urodzeń, również zgonów. Miasto przeżyło kryzys gospodarczy w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w., co odbiło się na stosunkach ludnościowych. Przełomowym momentem dla rozwoju ekonomicznego, a przez to i demograficznego, były lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XIX stulecia. Wartości współczynnika ślubów, urodzeń i zgonów, przyrostu naturalnego oraz wskaźnika dynamiki demograficznej wykazały, że badana populacja mimo różnorodnych zahamowań i przeciwności rozwijała się i wykazywała kierunek progresji demograficznej. Dopiero na początku XX w. zauważyć można brak obecnej w poprzednim stuleciu korelacji między koniunkturą gospodarczą a wzrostem demograficznym. Nastąpiło zahamowanie dotychczasowego wzrostu liczby urodzeń i zgonów mimo mechanizacji i unowocześniania przemysłu. Uległy zmianie pewne omawiane tu prawidła demograficzne, charakterystyczne dla tradycyjnego społeczeństwa. Niewątpliwie wiązało się to ze zmianami kulturowymi, zmianą stylu życia, przeobrażeniami w świadomości ludzkiej, co wpływało na stosunki demograficzne.

Aneks

Tabela 1. Śluby w parafii Świętych Janów w Toruniu według stanu cywilnego nowożeńców w latach 1793–1914

LATA	kawaler- panna	%	kawaler- wdowa	%	wdowiec- panna	%	wdowiec- wdowa	%	brak danych	%	OGÓLEM
1793–1800	71	71,0	7	7,0	16	16,0	6	6,0	-	-	100
1801–1810	120	72,3	14	8,4	23	13,9	8	4,8	1	0,6	166
1811–1820	205	73,7	25	9,0	28	10,1	15	5,4	5	1,8	278
1821–1830	199	82,6	15	6,2	18	7,5	8	3,3	1	0,4	241
1831–1840	124	70,9	24	13,6	19	10,9	8	4,6	-	-	175
1841–1850	114	72,6	12	7,6	19	12,1	10	6,4	2	1,3	157
1851–1860	151	71,2	19	9,0	31	14,6	11	5,2	-	-	212
1861–1870	154	73,0	13	6,2	29	13,7	13	6,2	2	0,9	211
1871–1876	130	78,3	13	7,8	12	7,2	10	6,1	1	0,6	166
1884–1890	143	82,2	8	4,6	13	7,5	10	5,7	-	-	174
1891–1900	213	84,1	6	2,4	21	8,3	10	4,0	3	1,2	253
1901–1910	164	78,8	10	4,8	21	10,2	10	4,8	3	1,4	208
1911–1914	66	82,5	5	6,2	4	5,0	3	3,8	2	2,5	80

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber copulatorum, sygn. AD 003–AD 006.

Tabela 2. Średni wiek zawierania małżeństw w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914 (kawalerowie z pannami)

LATA	Liczba mężczyzn	średni wiek	Liczba kobiet	średni wiek
1793–1800	71	24,5	71	21,3
1801–1810	120	27,1	120	24,8
1811–1820	205	26,5	205	23,2
1821–1830	199	27,2	199	23,0
1831–1840	124	28,6	124	24,7
1841–1850	114	27,5	114	26,3
1851–1860	151	28,2	151	26,6
1861–1870	154	27,6	154	25,6
1871–1876	130	27,5	130	25,7
1884–1890	143	27,5	143	25,5
1891–1900	213	26,8	213	25,0
1901–1910	164	25,6	164	22,4
1911–1914	66	26,2	66	23,6

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber copulatorum AD 003–AD 006.

Tabela 3. Współczynniki ruchu naturalnego w latach 1822–1904 (w promilach)

LATA	Liczba wiernych parafii Świętych Janów	Liczba ślubów	Współczynnik ślubów	Liczba urodzeń	Współczynnik urodzeń	Liczba zgonów	Współczynnik zgonów
1822*	1970	50	25,4	173	87,8	55	27,9
1848	1328	9	6,8	60	45,2	86	64,8
1867	2041	20	9,8	88	43,1	79	38,7
1883	2370	.	.	114	48,1	72	30,4
1900	3050	19	6,2	90	29,5	73	23,9
1904	3219	26	8,1	87	27,0	44	13,7

* – liczba katolików na Starym Mieście bez Rybaków i kwartału Świętego Ducha.

Źródło: Liczba wiernych parafii Świętych Janów za: K. W a j d a, *Parafia świętojańska w dobie panowania pruskiego (1793–1920) i w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, [w:] *Bazylika Katedralna Świętych Janów w Toruniu*, red. M. Biskup, Toruń 2003, s. 29–38; liczba ślubów, urodzeń i zgonów za: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorium, sygn. AA 005–AA 013; tamże, Liber copulatorum, sygn. AD 003–AD 006; tamże, Liber mortuorum, sygn. AE 001, AE 003–AE 007.

Tabela 4. Urodzenia według płci i wskaźnik maskulinizacji urodzeń w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914

LATA	Chłopcy	Dziewczynki	Liczba urodzeń	Wskaźnik maskulinizacji urodzeń
1793–1800	216	172	388	125,6
1801–1810	307	277	584	110,8
1811–1820	640	566	1206	113,1
1821–1825, 1829–1830	450	351	801	128,2
1831–1840	258	272	530	94,9
1841–1850	360	280	640	128,6
1851–1860	367	373	740	98,4
1861–1869	425	381	806	111,5
1871–1880	536	516	1052	103,9
1881–1890	551	538	1089	102,4
1891–1900	536	516	1052	103,9
1901–1910	507	475	982	106,7
1911–1914	153	160	313	95,6

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorium, sygn. AA 005–AA 013.

Tabela 5. Wskaźnik U/Ś w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914

LATA	Urodzenia	Śluby	Wskaźnik U/Ś
1793–1800	388	100	3,9
1801–1810	584	166	3,5
1811–1820	1206	278	4,3
1831–1840	530	175	3,0
1841–1850	640	157	4,1
1851–1860	740	212	3,5
1891–1900	1052	253	4,2
1901–1910	982	208	4,7
1911–1914	313	80	3,9

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorum, sygn. AA 005–AA 013; tamże, Liber copulatorum, sygn. AD 003–AD 006.

Tabela 6. Urodzenia nieślubne w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914

LATA	Urodzenia nieślubne	Urodzenia żywe	% urodzeń nieślubnych
1793–1800	27	388	7,0
1801–1810	52	584	8,9
1811–1820	171	1206	14,2
1821–1825, 1829–1830	75	801	9,4
1831–1840	42	530	7,9
1841–1850	86	640	13,4
1851–1860	117	740	15,8
1861–1869	131	806	16,3
1871–1880	187	1052	17,8
1881–1890	181	1089	16,6
1891–1900	177	1052	16,8
1901–1910	164	982	16,7
1911–1914	54	313	17,3

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorum, sygn. AA 005–AA 013.

Tabela 7. Zmarli w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914 według przedziałów wieku (płeć męska)

LATA	1793– 1800	1801– 1810	1811– 1820	1821– 1830	1831– 1840	1841– 1850	1851– 1860	1861– 1870	1871– 1880	1881– 1890	1891– 1900	1901– 1910	1911– 1914
0	22	58	109	67	56	84	100	144	183	165	136	118	34
%	15,7	20,8	20,4	20,9	22,7	30,4	28,3	40,1	41,8	47,6	45,3	42,0	28,8
1–4	30	48	70	68	51	48	61	76	91	49	55	35	8
%	21,4	17,2	13,1	21,3	20,6	17,4	17,3	21,2	20,8	14,1	18,3	12,5	6,8
5–9	11	15	21	21	13	7	18	14	21	11	5	13	4
%	7,9	5,4	3,9	6,6	5,3	2,5	5,1	3,9	4,8	3,2	1,7	4,6	3,4
10–14	1	4	12	7	5	1	9	1	8	2	2	3	5
%	0,7	1,4	2,2	2,2	2,0	0,4	2,5	0,3	1,8	0,6	0,7	1,1	4,2
15–19	2	7	18	6	6	7	8	9	6	6	3	8	3
%	1,4	2,5	3,4	1,9	2,4	2,5	2,3	2,5	1,4	1,7	1,0	2,8	2,5
20–24	6	20	56	9	4	6	8	4	6	4	4	5	3
%	4,3	7,2	10,5	2,8	1,6	2,2	2,3	1,1	1,4	1,2	1,3	1,8	2,5
25–34	12	32	70	25	19	20	36	16	27	21	18	12	6
%	8,6	11,5	13,1	7,8	7,7	7,2	10,2	4,5	6,2	6,1	6,0	4,3	5,1
35–39	4	12	23	10	16	11	14	11	13	16	14	5	7
%	2,9	4,3	4,3	3,1	6,5	4,0	4,0	3,1	3,0	4,6	4,7	1,8	5,9
40–44	6	11	25	15	7	10	18	12	10	10	5	13	2
%	4,3	3,9	4,7	4,7	2,8	3,6	5,1	3,3	2,3	2,9	1,7	4,6	1,7
45–49	4	13	25	9	14	12	16	14	14	11	11	6	3
%	2,9	4,7	4,7	2,8	5,7	4,3	4,5	3,9	3,2	3,2	3,7	2,1	2,5
50–54	4	6	33	11	7	11	6	10	16	13	7	8	8
%	2,9	2,2	6,2	3,4	2,8	4,0	1,7	2,8	3,7	3,7	2,3	2,8	6,8
55–59	2	7	11	5	5	5	13	6	12	7	8	7	10
%	1,4	2,5	2,1	1,6	2,0	1,8	3,7	1,7	2,7	2,0	2,7	2,5	8,5
60–64	7	11	22	16	11	10	7	9	6	11	7	11	4
%	5,0	3,9	4,1	5,0	4,5	3,6	2,0	2,5	1,4	3,2	2,3	3,9	3,4
65–69	4	5	8	8	7	6	10	11	9	7	5	12	7
%	2,9	1,8	1,5	2,5	2,8	2,2	2,8	3,1	2,1	2,0	1,7	4,3	5,9
70 i więcej	20	13	26	40	23	25	25	14	9	8	19	23	14
%	14,3	4,7	4,9	12,5	9,3	9,1	7,1	3,9	2,1	2,3	6,3	8,2	11,9
brak danych	5	17	5	3	3	13	4	8	7	6	1	2	0
%	3,6	6,1	0,9	0,9	1,2	4,7	1,1	2,2	1,6	1,7	0,3	0,7	0,0
RAZEM	140	279	534	320	247	276	353	359	438	347	300	281	118

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber mortuorum AE 001, AE 003–AE 007.

Tabela 8. Zmarli w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914 według przedziałów wieku (płeć żeńska)

LATA	1793– 1800	1801– 1810	1811– 1820	1821– 1830	1831– 1840	1841– 1850	1851– 1860	1861– 1870	1871– 1880	1881– 1890	1891– 1900	1901– 1910	1911– 1914
0	22	52	80	62	58	63	87	122	139	157	121	77	36
%	14,2	21,8	23,5	22,3	20,7	25,5	26,4	35,9	36,4	49,1	41,3	30,7	30,3
1–4	35	46	72	60	52	42	75	68	85	53	51	38	10
%	22,6	19,3	21,2	21,6	18,6	17,0	22,7	20,0	22,3	16,6	17,4	15,1	8,4
5–9	7	12	12	16	16	13	21	11	20	11	6	10	1
%	4,5	5,0	3,5	5,8	5,7	5,3	6,4	3,2	5,2	3,4	2,0	4,0	0,8
10–14	3	2	12	5	6	1	8	7	8	0	7	4	4
%	1,9	0,8	3,5	1,8	2,1	0,4	2,4	2,1	2,1	0,0	2,4	1,6	3,4
15–19	4	4	7	5	5	5	3	4	8	0	2	7	1
%	2,6	1,7	2,1	1,8	1,8	2,0	0,9	1,2	2,1	0,0	0,7	2,8	0,8
20–24	9	14	16	5	8	4	4	6	12	4	5	5	2
%	5,8	5,9	4,7	1,8	2,9	1,6	1,2	1,8	3,1	1,3	1,7	2,0	1,7
25–34	6	21	33	29	28	23	20	21	19	11	11	9	5
%	3,9	8,8	9,7	10,4	10,0	9,3	6,1	6,2	5,0	3,4	3,8	3,6	4,2
35–39	6	10	9	12	15	7	11	9	10	9	6	10	3
%	3,9	4,2	2,6	4,3	5,4	2,8	3,3	2,6	2,6	2,8	2,0	4,0	2,5
40–44	4	12	15	6	9	9	16	18	5	5	4	7	5
%	2,6	5,0	4,4	2,2	3,2	3,6	4,8	5,3	1,3	1,6	1,4	2,8	4,2
45–49	3	5	10	4	3	5	8	17	5	5	4	7	5
%	1,9	2,1	2,9	1,4	1,1	2,0	2,4	5,0	1,3	1,6	1,4	2,8	4,2
50–54	6	13	10	9	13	7	9	7	9	7	9	7	7
%	3,9	5,5	2,9	3,2	4,6	2,8	2,7	2,1	2,4	2,2	3,1	2,8	5,9
55–59	3	4	3	3	6	13	10	8	12	11	11	6	5
%	1,9	1,7	0,9	1,1	2,1	5,3	3,0	2,4	3,1	3,4	3,8	2,4	4,2
60–64	9	8	18	14	21	9	12	7	12	6	10	10	5
%	5,8	3,4	5,3	5,0	7,5	3,6	3,6	2,1	3,1	1,9	3,4	4,0	4,2
65–69	8	6	3	9	11	9	9	5	7	11	7	10	5
%	5,2	2,5	0,9	3,2	3,9	3,6	2,7	1,5	1,8	3,4	2,4	4,0	4,2
70 i więcej	25	24	38	34	29	33	34	28	24	28	38	40	25
%	16,1	10,1	11,2	12,2	10,4	13,4	10,3	8,2	6,3	8,8	13,0	15,9	21,0
brak danych	5	5	2	5	0	4	3	2	7	2	1	4	0
%	3,2	2,1	0,6	1,8	0,0	1,6	0,9	0,6	1,8	0,6	0,3	1,6	0,0
RAZEM	155	238	340	278	280	247	330	340	382	320	293	251	119

Źródło: zob. tab. 7.

Tabela 9. Urodzenia martwe w parafii Świętych Janów w Toruniu 1793–1914

LATA	Chłopcy	Dziewczynki	Brak danych dotyczących płci	Urodzenia martwe	Liczba urodzeń	% ogólnej liczby urodzeń
1793–1800	10	4	–	14	388	3,6
1801–1810	9	12	2	23	584	3,9
1811–1820	22	19	2	43	1206	3,6
1821–1830	21	16	7	44	–	–
1831–1840	12	5	9	26	530	4,9
1841–1850	19	–	18	37	640	5,8
1851–1860	45	9	2	56	740	7,6
1861–1870	46	25	–	71	–	–
1871–1880	25	15	–	40	1052	3,8
1881–1890	39	11	–	50	1089	4,6
1891–1900	29	18	–	47	1052	4,5
1901–1910	13	18	1	32	982	3,3
1911–1914	2	9	1	12	313	3,8

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber mortuorum, sygn. AE 001, AE 003–AE 007.

Tabela 10. Współczynnik przyrostu naturalnego w parafii Świętych Janów w Toruniu w 1793–1914

LATA	Liczba wiernych parafii Świętych Janów	Liczba urodzeń	Liczba zgonów	Współczynnik przyrostu naturalnego
1822*	1970	173	55	6,0
1848	1328	60	86	–2,0
1867	2041	88	79	0,4
1883	2370	114	72	1,8
1900	3050	90	73	0,6
1904	3219	87	44	1,3

* – liczba katolików na Starym Mieście bez Rybaków i kwartału Świętego Ducha.

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorum sygn. AA 005–AA 013; tamże, Liber mortuorum, sygn. AE 001, AE 003–AE 007.

Tabela 11. Wskaźnik U/Z w parafii Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914

LATA	Urodzenia	Zgony	Wskaźnik U/Z
1793–1800	388	295	1,3
1801–1810	584	517	1,1
1811–1820	1206	874	1,4
1831–1840	530	527	1,0
1841–1850	640	523	1,2
1851–1860	740	683	1,1
1861–1870	806	699	1,2
1871–1880	1052	820	1,3
1881–1890	1089	667	1,6
1891–1900	1052	593	1,8
1901–1910	982	532	1,8
1911–1914	313	237	1,3

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Świętych Janów, Liber baptizatorum sygn. AA 005–AA 013; tamże, Liber mortuorum AE 001, AE 003–AE 007.

Agnieszka Zielińska-Nowicka

The Roman Catholic Parish of St. Johns in Torun in the Years 1793–1914.
Selected Demographic Problems

(Summary)

This demographic analysis of the congregation of the Roman Catholic parish of St. Johns in Torun from 1793 to 1914 pays special attention to the political and socioeconomic situation during the titular period. The research, based on marriage, birth and death certificates, shows the development of a population characteristic for many nineteenth-century Polish cities. The growth in question was accelerated by economic transformations and the establishment of industrial enterprises, and hampered by epidemics and periodical economic stagnation. In the case of marriages the investigations determined the status of the newlyweds – the largest number of marriages involved single men and women aged 24–28 and 21–26, respectively. Newborn babies were predominated by boys; the researchers also established the masculinisation index and the births/marriages index (from 3 to 4,7). The percentage of illegitimate births grew from 7% to almost 18% of the total, reflecting the character of the examined community. Deaths were analysed from the viewpoint of gender and age – as many as 60% comprised children aged up to 4; stillborn children constituted from 3% to 7% of all births. The analysis also encompassed marriage, birth and death coefficients, the natural birth rate

coefficient, and the demographic dynamic index, which showed that despite assorted obstacles the studied population grew and disclosed demographic progression. The early twentieth century featured a discernible correlation between economic development and demographic growth, absent in the nineteenth century.

Agnieszka Zielińska-Nowicka – Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu
Mikołaja Kopernika;
e-mail: azi@his.uni.torun.pl